

УДК 781

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-36-2-20>**Сергій Віталійович Тишко**

ORCID: 0000-0001-5283-1293

доктор мистецтвознавства,

професор кафедри теорії та історії культури

Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

svstysh@gmail.com

МИТЦІ НА ОКОЛИЦЯХ НЕАПОЛЯ ТА НА «МЕРТВОМУ ОЗЕРІ» В ІТАЛІЇ: ДОСВІД МАНДРІВНИКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мета статті: розглянути мандри європейських митців Італією в умовах конкретного простору часу як потужний фактор культуротворення.

Дослідження спирається на **історико-методологічний підхід**.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше мандри митців на Півдні Італії системно розглядаються як предмет їх світосприйняття та важливий стимул творчості.

Висновки. Розглянуто подорожі митців та мандрівників-аматорів, здійснені у ХІХ – першій половині ХХ ст. (Г. Доницетті, Стендаль, Ф. Ліст, М. Глінка, А. Міцкевич, Д. Валарді, Ф. Гандіні, М. Твен, Г. Мортон, М. Деш) передмістями Неаполя та його віддаленими околицями, розташованими на північний захід від міста – Поццуолі, Поззіліно, Байя, Флегрейські поля, озера Аньяно та Аверно, тощо. Досліджені можливі впливи вражень митців-мандрівників, отриманих від природного та культурного ландшафту південної Італії, на музичну та літературну творчість, а також на образотворче мистецтво. Підтверджено, що вибір прогулянок околицями європейського міста для корисного та приємного проведення часу у мандрах є цілком закономірним для митців від глибокої старовини до часів романтизму і до нашої сучасності (12 пісень глобального циклу «Літні ночі в Поззіліно» – «Nuits d'îti a Pausillipe» Гаєтано Доницетті, транскрипція на теми з цього твору під заголовком «Італійські вечори. Літні ночі у Поззіліно» Ф. Ліста, творчість художників – майстрів «школи Поззіліно» в Неаполі, «Прогулянки» Ф. Пуленка, тощо). Причому дією, що передувала цим променадам, нерідко міг бути огляд передмістя з висоти, з самого Неаполя – адже тутешній ландшафт надавав для споглядання панорами найсприятливіші можливості. Навіть страхітливі почуття, які виникали під час відвідин славнозвісної та овіяної похмурими легендами Собачої печери поблизу Неаполя, ставали потяганням, що могло стимулювати творчу активність.

Ключові слова: подорож, митці, романтизм, мандрівник, ландшафт.

Tychko Serhii Vitaliiiovych, Doctor of Art Criticism, Professor at the Department of Theory and History of Culture of the P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

Artists on the outskirts of Naples and on the "dead lake" in Italy: the experience of travelers of the 19th century

The purpose of the article: to consider the travels of European artists in Italy in the conditions of a specific space and time as a powerful factor of cultural creation.

The research is based on a **historical-methodological approach**.

The scientific novelty is that, for the first time, the travels of artists in the South of Italy are systematically considered as a subject of their worldview and an important stimulus for creativity.

The trips of artists and amateur travelers made in the XIX – the first half of the XX centuries are considered. (G. Donizetti, Stendhal, F. Liszt, M. Glinka, A. Mickiewicz, D. Valardi, F. Gandini, M. Twain, G. Morton, M. Dash) by the suburbs of Naples and its remote outskirts, located to the northwest from the city – Pozzuoli, Pozillipo, Baia, Phlegrean fields, Lakes Agnano and Averno, etc. The possible effects of the impressions of traveling artists, received from the natural and cultural landscape of southern Italy, on musical and literary creativity, as well as on fine art, are investigated. It has been confirmed that the choice of walking around the outskirts of a European city for a useful and pleasant way of spending time in wanderings is quite natural for artists from ancient times to the times of romanticism and to our modern times (12 songs of the vocal cycle "Summer Nights in Posillipo" – "Nuits d'ütü a Pausillipe" Gaetano Donizetti, transcription of themes from this work under the title "Italian Evenings. Summer Nights at Pozillipo" by F. Liszt, works of artists – masters of the "Pozillipo School" in Naples, "Walks" by F. Poulenc, etc.). Moreover, the action that preceded these promenades could often be a view of the suburbs from a height, from Naples itself – because the local landscape provided the most favorable opportunities for viewing the panorama. Even the frightening feelings that arose during visits to the famous and shrouded in dark legends Dog Cave near Naples, became a shock that could stimulate creative activity.

Key words: travel, artists, romanticism, traveler, landscape.

Актуальність роботи. Ми не випадково обрали географічну локацію, яка охоплює північні – близькі та віддалені – передмістя Неаполя, розташовані на берегах озер Аверно та Аньяно, неподалік від затоки Байя, а також пагорб Позилліпо з гротом Поццуолі. Адже у XIX та на початку XX ст. ці географічні локації стали справжнім місцем паломництва музикантів, літераторів та діячів образотворчого мистецтва. Назвемо тут хоча б композиторів Г. Доніцетті, Ф. Ліста та М. Глінку, художників (починаючи з епохи Ренесансу; або вже у

XIX столітті – майстри «школи Поззіллопо»), відомого американського письменника Марка Твена, тощо.

Наприкінці життя композитор М. Глінка пригадував у мемуарах власну мандрівку півднем Італії на початку 30-х років XIX століття і, зокрема, назвав декілька її найцікавіших місць [3, с. 250]; подібний маршрут він тоді ж рекомендував у листі до В. П. Енгельгардта з приводу майбутньої подорожі Італією. Серед пунктів, що були запропоновані у листі, нашу особливу увагу викликали такі: «Околиці Неаполя: а) на північ: Puzzuoli, Ischia острів, затока Байя, монастир камальдулів (Camaldoli) та навколишні пам'ятки – 2 дні» [5, с. 216]. Глінка не без задоволення додав в мемуарах: «Затоку Байя з околицями я відвідав із трьома рудими англійками: матір'ю та двома дочками, з якими був знайомий ще на Емських водах¹. Коли ми зійшли в грот Сібілі і досягли до того місця, де він вкритий водою, то я й англійки раптом опинилися верхи на спинах Lazzaroni², які служили нам провідниками. Англійки, отямившись від подиву, голосно скаржилися англійською мовою, а Lazzaroni, вважаючи, що вони бояться впасти у воду, притискав їх дедалі більше; це була кумедна сцена» [3, с. 250].

Додамо ще одне знаменне висловлювання щодо проведення часу в Неаполі: «Єдиною для мене відрадою служать прогулянки у Віллі³ і околицях міста» [4, с. 39]. Взагалі ж тоді вважалося, що Неаполь цікавий перш за все прогулянками його околицями. Чимось ці передмістя були привабливі для мандрівників тих давніх часів! Але цікаво, що в рекомендаціях з приводу подорожі на північний захід від Неаполя, про яку йдеться, на неї відводилося лише два дні. Спочатку навіть виникає певний сумнів у тому, як ця поїздка, враховуючи стан тодішніх шляхів сполучення, могла вкластися в такий короткий термін. Однак і авторитетний путівник Валарді відводив на добру половину цього маршруту (від Неаполя до Поццуолі) лише один день [18, р. 296].

¹ У Німеччині.

² *Lazzaroni* – бідняки, наймані на роботу.

³ *Вілла* – королівський парк в Неаполі.

Виклад основного матеріалу. Сам вибір прогулянок околицями для приємного проведення часу вважаємо закономірним. Причому дією, що передує цим променадам, міг бути огляд передмістя з висоти, з самого Неаполя, — благо тутешній ландшафт давав найсприятливіші можливості для споглядання чудової панорами. Ось що писали з цього приводу вже на початку 20-го ст.: «Приїжджий може з'явитися сюди з будь-яким упередженням проти «банальної» краси неаполітанського пейзажу. Він неодмінно відчує захоплюючу радість, коли побачить Неаполь від монастиря Сан-Мартіно або вілли Бельведер на Вомеро. Лінія берега, що плавно в'ється до темних гаїв Соренто, тонкі обриси Капрі та Іскії пробудять у душі його давніший <...> спогад про земний рай» [7, с. 319].

Тепер про затоку Байя і про те, що оточувало її на суші. Маємо зауважити, що це ім'я звучить підозріло тавтологічно, тому що Байя (Baia) італійською якраз і означає «затоку»! Однак у ті стародавні часи саме так називали бухту, що знаходилася біля півніжжя відомого з античних часів міста Байя. Про це свідчить, наприклад, картина англійського художника Вільяма Марлоу (1740–1813) «Храм Венери, затока Байя». А крапку у цьому міркуванні має поставити авторитетна енциклопедія «Британіка». Там бухта прямо названа латиною: Sinus Baianus (затока Байя). Вважається, що ім'я місту дав Байос (Βαϊος), керманіч корабля Улісса (з «Одісеї» Гомера) [12]. І відношення до італійського слова baia воно не має. Бухта є частиною більшої затоки Поццуолі. Назва Поццуолі дублює назву містечка, розташованого на узбережжі, і є, своєю чергою, північною частиною Неаполітанської затоки. Колись бухта Поццуолі процвітала, але вже у першій третині 19-го ст. виглядала дещо занедбаною. На березі бухти якраз і виявлено руїни стародавнього міста Байя. В античні часи Байя стояла на березі озера, яке з'єднувалося з морем судноплавним каналом. Але суходіл повільно опускався, і озеро перетворилося на затоку. Дорога закінчувалася біля пристані. Більшість міста давним-давно майже повністю пішла під воду морську, на глибину до 9 метрів — такий собі давньоримський Китеж! За

даними енциклопедії Британіка, Байя розташована на західному березі затоки Поццуолі, на відстані 10 миль (16 км) на захід від Неаполя та 2,5 милі (4 км) від міста Куми. У свою чергу, місто Куми, де мешкала легендарна зловісна Сівіла, про яку весь час пригадували мандрівники, за даними з тієї ж енциклопедії, знаходиться на відстані близько 12 миль (19 км) від Неаполя [13]. Таким чином, дістатися Байї з Неаполя було можливо години за дві, а далі, від Поццуолі до стародавнього міста Куми і того менше – за півгодини (або взагалі здійснити прогулянку пішки). Виходячи з цього, маємо припустити, що вся екскурсія навряд чи могла вкластися в один день і, ймовірно, зайняла дві доби. Власне, свого часу саме такий термін рекомендували мандрівникам. (Але в такому разі довелося б заночувати в Поццуолі).

Вже наприкінці позаминулого століття словник Брокгауз – Ефрон з ностальгічним відчуттям констатував щодо Байї та ландшафту, що її оточував: «Крім кількох будинків живий лише замок, що стоїть на скелі. Гавань, яка була однією з найкращих у давнину, тепер запущена. Вигляд її надзвичайно мальовничий. Руїни римських вілл, гробниць та інших римських будівель, покривають всю околицю» [2, с. 715]. Замок, що зветься Арагонським, побудований на висоті, над бухтою наприкінці XV століття і нагадує нам про досить тривале іспанське панування в регіоні, впливу якого ця частина Італії зобов'язана своїм дещо «азійським» виглядом: адже нові господарі в ті часи тільки-но потіснили арабів зі своїх територій і несли у собі багато рис культури іспанських халіфатів та еміратів. Та й мусульманська громада півдня Італії, що мешкала зовсім неподалік, на Сицилії, а потім на півдні півострова аж до її вигнання в 1300 році зберігала традиції Сицилійського емірату (IX–XI століття) та істотно вплинула на побут, мову та архітектуру регіону.

Можливо, з цієї височини спостерігали затоку і композитори XIX століття. Разом з тим, знаменитий путівник Мюррея дозволяв собі з приводу міста, про яке йдеться, похмуру іронію. Описуючи маршрут подорожі узбережжям бухти Поц-

цуолі, він, немов для підйому настрою, радив: «І, нарешті, досягти Байі⁴, яку справедливо хвалить Горацій, і де Адріан заморив себе голодом і забажав записати, що лікарі вбили його». І все-таки путівник під кінець заспокоював мандрівників зануренням у побут: «Тут чудовий готель, де можна пообідати» [15, с. 347].

Однак зауважимо, що історія цього містечка була досить насиченою. Римська імперська аристократія визнавала його чудовим місцем рекреації. Мальовничість розташування та ландшафту, м'який клімат, теплі мінеральні джерела і ванни, багата рослинність тощо, – все це слугувало заможним римлянам і для оздоровлення, і для задоволення: «Житла спочатку були невеликі та скромні; але зростаюча розкіш додавала палац до палацу, і заповзятливі архітектори, спираючись на безмежне багатство, закладали фундаменти нових споруд біля моря. З курортної місцевості, що діє лише у теплу пору року, Байя перетворилася на місто, і зібрання багатих жителів зробило його таким самим дивом мистецтва, як і раніше – природи» [17]. Імператори будували тут багаті вілли, найкращі уми епохи захоплювалися Байею, проте траплялося і так, що серед них це «місто-курорт» користувалося поганою славою, вважаючись часом навіть місцем розкоші та розбещеності. Сенека, наприклад, називав його притулком пороку. Байя була зруйнована сарацинами у VIII столітті.

Тепер попрямуємо з Глінкою у супроводі його знайомих англійок («з трьома рудими англійками») до гроту Сівілі⁵. Чому вибір припав саме на англійок, ми можемо лише припускати; однак відомо, що в ті часи зустрітися в Неаполі з вихідцями з Британських островів було неважко. З неаполітанських записів Стендаля: «Тут зараз, мабуть, щонайменше дві-три тисячі англійців» [8, с. 277]. І справді: як повідомляє англійський біографічний словник, дипломатичні пости були для британських жінок дуже популярним джерелом можливостей державного патронажу, причому їхній вплив був осо-

⁴ Тут, власне, йдеться не про затоку, а про місто.

⁵ *Сівілі* – міфічні зловісні пророчиці в давніх Греції та Римі.

бливо помітним у діяльності Міністерства закордонних справ. Декілька десятків британських аристократок активно шукали такого роду вакансії заради членів своїх сімей. Так, відомо, що в 1832 році леді Грей змусила власного чоловіка умовити лорда Пальмерстона призначити її брата, лорда Понсонбі, на посаду посла в Неаполі: місце служби тут завдяки здоровому клімату і не надто обтяжливим обов'язкам користувалося значною привабливістю. Додамо, що британські жінки і у XX столітті грали в Італії дуже впливову роль – наприклад, у Флоренції: згадаємо фільм Ф. Дзеффреллі «Чай з Муссоліні».

Ще з античних часів грот Сівіли був овіяний безліччю легенд, де химерно переплелися правда і вигадка. Вже в середині XX століття таємниця цього загадкового місця була розгадана. Але два століття тому притулок Сівіли, відомий ще із старовинних часів, сприймався як місце безумовно цікаве і разом з тим і небезпечне, – особливо творчими натурами з буйною фантазією. Адже не випадково Сівіла привертала увагу художників епохи Ренесансу (Рафаеля, Тіціана та ін.); одним із яскравих прикладів може служити фреска Андреа дель Кастаньо «Сівіла Кумська» (1450, галерея Уффіці). І все ж той факт, що мандрівників тягнуло відвідати це жерло дракона не віртуально, а на натурі, виглядає занадто сміливо! І насправді: земля, якою вони блукали, дуже слабо нагадувала субтропічний рай і швидше була схожа на кам'янисту пустелю, яка ще й димилася.

Діставшись заповітного грота, мандрівник мав нагоду споглядати картину тління і запустіння – таку саму, яку спостерігав свого часу італієць Пістолезі. Він виявив тут місце явно дикувате, занедбане: «Вхід, прикрашений мармуровим фасадом, проіржавів, і шлях втратив свій первозданний стародавній вигляд», і все поросло густими чагарниками. До того ж вхід у святилище був уже тоді «вузький, повитий плющем, папоротею, покритий дубом, і взагалі незручний»; щоб увійти до нього, треба було нахилитися чи навіть згинатися навпіл. Та й щаблі, що ведуть сюди, були вкрай старими і незручними; взагалі ж тутешня тіснота пригнічувала мандрівників:

«не можна було пройти більше двохсот кроків» [16, р. 461]. Слід вважати, що й до наших часів тут мало що змінилося. Вже в 1969 році досвідчений мандрівник Генрі Мортон написав: «Стоячи в темному, загадковому склепі і слухаючи, як з даху зривається водяна крапля, я розумів, як страшно, мабуть, було сидіти з кумською сівілою в глибинах матінки Землі. Її голос – за описом Вергілія – звучав із різних боків. Жерці напевно зробили сеанс якомога страшніше. Я не міг визначити, де сиділа сівіла, і чи бачив її клієнт, чи тільки чув. Все, що можу сказати: після аудієнції довірлива людина йшла по кам'яної галереї в тривожному стані духу. Відлуння розносило стукіт моїх кроків по гігантському коридору, і, вийшовши з тунелю на сонячне світло, я полегшено зітхнув» [6]. Чому б не припустити, що в подібному настрої залишали печеру й інші мандрівники? Так і виникало ще в давнину уявлення про печеру Сівіли як про міфічний підземний хід у царство мертвих – в Аїд. Взагалі ж дослідники ще здавна схильні були розглядати легенди про неї як велику містифікацію. Так, Майкл Деш (60-ті роки минулого століття), фіксував почуття тих, хто намагався дістатися гроту: перші завзяті мандрівники спочатку натикалися на тісний вхід, а після того потрапляли до чорного коридору, «неприємно гарячого і оповитого димом; вони проникали всередину всього на кілька футів, перш ніж швидко відступити» [14]. Далі Деш продовжує: «У цьому була таємниця, і вона залишалася нерозпізнаною до того часу, поки це місце на початку 1960-х років не привернуло увагу Роберта Педжета» [14]. Цей англієць не був професійним археологом; він працював на сусідній авіабазі, а розкопки були його хобі. З американським колегою він вивчав печеру понад десять років. Якось вони «протиснулися через вузький отвір і опинилися всередині високого, але вузького тунелю, вісім футів заввишки і всього 21 дюйм завширшки. Температура всередині була некомфортною, але терпимою, і хоча безповітряні приміщення все ще були наповнені вулканічними випарами, обидва рушили в прохід, куди, за їхніми твердженнями, не входили вже 2000 років»; там вони натрапили на «підзем-

ний струмок, місцями нагрітий майже до точки кипіння; він протікав в найглибших частинах тунельного комплексу» [14]. Два джерела цього таємничого тепла були встановлені під час підводного дослідження за допомогою аквалангу, проведеного американцем Девідом Льюїсом в 1965 р.: ними виявилися розігріті вулканічні камери Флегрейських полів⁶.

Тепер, коли ми довідалися про грот, що ніби вплив з фільму жахів, і про круту вдачу Сівіли, стає зрозуміло, чим були так налякані три англійки! Але митці були сміливіші: вважаємо, що їх в першу чергу займала мистецька сторона дійства та антуражу. Зокрема – тема древніх пророцтв, пов'язаних з цим місцем, адже недарма його іноді порівнюють з місцем перебування Дельфійського оракула. У свою чергу, «жерці були повною мірою здатні створювати складні обмани», і не випадково «тріщини в скелях поблизу виводили на поверхню п'янки газу». На закінчення Майкл Деш із деяким розчаруванням у сучасних вдачах констатував: «Здається, мало що змінилося в Байі з часів Педжета. Його відкриття справили невеликий вплив на туризм на стародавньому курорті, і навіть сьогодні мережа проходів, над якими він працював так довго, залишається закритою і майже не відвідуваною. Можна найняти місцевого гіда, але комплекс залишається важким, спекотним і незручним для відвідування» [14].

Ще у 1832 році Джузеппе Валарді написав у путівнику про те, що до пагорба Аверно і до грота Сівіли слід йти пішки, причому «мандрівники вирушають на плечах чоловіків і при світлі смолоскипів унизу печери» [18, р. 299]. Яка романтична картина! (Відзначимо, що подібну «факельну ходу» небезпечними місцями поблизу Неаполя тоді здійснювали мандрівники і під час спуску з Везувію). Що ж до озера Аверно (Lago d'Averno) – другого за величиною з озер Флегрейських полів, – то воно дуже глибоке (до 60 м), утворилося 4000 років тому у вулканічному кратері майже круглої форми. Його латинська назва – Avernus – походить від грецької

⁶ Неподалік від озера Аверно розташовані т. зв. Флегрейські поля з сірчаними кратерами (сольфатарами).

ἀορνος (без птахів), що звучить досить зловісно: ці води вилихали особливі гази, які не дозволяли птахам жити. Невипадково герої «Енеїди» Вергілія саме звідси мав вирушити у підземний світ. Напевно, спостерігати цей прісноводний басейн було дуже цікаво, але й страшнувато. Тому й пригадуються тут то Наїна, то печера Фіна з «Руслана і Людмили», взагалі ж – всілякі печери, гроти та пророцтва у творчості митців XIX століття, від Вагнера («Тангейзер») до Ібсена і Гріга («Пер Гюнт»). Нагадаємо ще раз: у давнину вважалося, що і саме озеро Аверно, і печера поряд з ним були брамою до Аїду, тобто до аду. У цій печері і жила кумська Сівіла.

А зараз розглянемо шлях мандрівників вздовж берега Неаполітанської затоки. Отже, з Неаполя виїжджали у подорож дуже довгою вулицею *Riviera di Chiaia*, що проходить вздовж морського узбережжя, біля королівського парку. По ній мандрівники проїжджали повз старовинні вілли, котрі будувалися тут аристократичними сімействами починаючи з XVI століття. Звідси й вела дорога Баньолі (*Bagnuoli, Bagnoli*), якою слід було проїхати до міста Байї. Спочатку вона йшла до пляжу і, згинаючись уздовж узбережжя, досягала нарешті місця *Ria di Grotta* (українською – Підніжжя грота). Звідси починався відомий ще з давньоримських часів дорожній тунель близько третини милі завдовжки, вирубаний у вулканічному туфі. Саме він веде до Флегрейських полів. Поступово піднімаючись у гору, мандрівник йшов під гротом, який італійці величали Неаполітанською криптою (*Crypta Neapolitana*), або Старим гротом Поццуолі, або гротом (печерою) Кокцея (*Grotta di Cosceo*). Знаходився він під пагорбом Позілліпо, від чого й отримав ще одну поширену назву – грот Позілліпо (*Grotta di Posillipo*). Творцем тунелю в процесі якогось містико-магічного акту за стародавніх часів вважався сам Вергілій. На честь нього антична гробниця поруч із східним входом стала іменуватися «гробницею Вергілія». Ще тоді Луцилій дав тунелю вже зовсім неприємну характеристику: «Немає місця довшого за цю в'язницю; немає нічого тьмянішого, ніж ті смолоскипи, які дозволяли нам не бачити в темряві, але бачити

темряву. Але навіть якщо припустити, що в цьому місці було світло, пил, який навіть на відкритому повітрі є гнітючою і неприємною річчю, загубить світло» [17, р. 11]. Вважалося навіть, що подорож до Неаполя суходолом була гіршою, ніж поїздка бурхливим морем. І все-таки мало хто сумнівався у необхідності цього тунелю: На протязі століть «Крипта залишалася корисним маршрутом для мандрівників до Неаполя та Поццуолі і назад» [17, р. 11]. І справа тут не тільки в прагматиці, а й в естетиці: грот Позілліпо був досить давно уподобаний романтиками. Можемо нагадати про чудову групу пейзажистів з Неаполя («школу Позілліпо»), які любили працювати на пленері, в чомусь навіть передбачаючи техніку імпресіонізму (1820-і роки, Джачинто Джиганте та ін.) і про пейзаж С.Щедрина «Вигляд на Неаполь з дороги в Позілліпо» (1829). Саме про цю місцевість писав Адам Міцкевич у поемі «Пан Тадеуш» (1832–1834, створювалася в Парижі):

«О римські небеса! Видовища руїн!

Тібура давнього класичні водоспади!

О Павзіліппо скель навалісті громади!

Там, Графе, край митців! А тут шукать, у нас,

Прекрасних образів – лиш марнувати час!».

Не залишалися осторонь і музиканти. Гаetano Доніцетті присвятив цій місцевості 12 пісень вокального циклу «Літні ночі в Позілліпо» (1836 р.). Про музику цих романсів див. докладно в дисертації І. Тимченко [10, с. 132–134]. Ще через два роки Ліст написав романтичну транскрипцію на теми з цього твору під заголовком «Італійські вечори. Літні ночі у Позілліпо» (1838). Підсумок цій добірці, присвяченій враженням від Позілліпо, підіб'ємо, звернувшись до захопленого висловлення з книги «Образи Італії»: «Участь природи у всьому, любов до життя і широке дихання навколишніх просторів землі та моря становило щастя античного світу. І це щастя досі не зовсім залишило Неаполь. Близкучі білі дороги ведуть на Позілліпо, і вид вулканічних форм Мізенського мису і Флегрейських полів, що відкривається звідти, поєднується зі смаком тонкого пилу і гірко-солоні вологи морського вітру.

Цей гіркий смак – гіркий присмак оливок, гранатів та деяких тутешніх вин – здається дивним для звичайного уявлення про солодку красу неаполітанського пейзажу. Але, можливо, так доходить до нас через природу якась правда про античне життя, що розрослося колись на цій землі, – про міцні соки і морські солі, які харчували її» [7, с. 333].

В Поццуолі увагу мандрівника привертали руїни античного храму. Тут допитливий погляд міг виявити три колони *Cipollino*. Натрапивши на ім'я Чіполліно (*Cipollino*), та ще подане з великої літери, сучасний читач мимоволі наривається на асоціацію з відомим ще за часів дитинства героєм казки Джанні Родарі. Насправді ж тут мається на увазі матеріал – *мармур*. Але є і «зворотний зв'язок»: сам термін назви *Cipollino* походить від італійського слова *cipolla*, що означає цибулю. Йдеться про певний зовнішній вигляд тих декоративних каменів, які можна назвати цибулинним мармуром, оскільки вони мають схожість із шаруватою структурою цибулі. Використання цього терміна дуже старе, але й поширене сьогодні. Отже, колони, мабуть, і були прямими родичами Чіполліно.

Проте продовжимо екскурс з мандрівником минулих часів. «Від Поццуолі на них чекала прогулянка в кратер згаслого вулкана Сольфатара, а потім водою – до Мизенського мису. Мандрівники зазвичай вирушали з Неаполя вранці, діставалися до кратера вулкана Сольфатара ввечері, вечеряли та ночували в Поццуолі, а зранку наступного дня оглядали місцеві красоти та поверталися до Неаполя берегом. Так бродили митці позаминого століття з попутниками на околицях Поццуолі, неподалік відомого своєю неспокійною вдачею (як і Везувій!) вулкана Сольфатара, вулканічними Флегрейськими полями із цілком живими сірчаними кратерами – сольфатарами, неподалік від тутешніх озер Аверно та Аньяно. Скажімо прямо: місцевість виглядала дуже зловісно. Вулкан періодично викидав належні йому гримучі суміші сірки та аміаку; до того ж «під ногами тремтить земля, і двома пальцями нижче поверхні жар дуже сильний», а з кратерів постійно виплескуються стовпи диму

[18, р. 298]. І нічого спільного ні з околицями Мілана, ні з чудово красивою місцевістю Бріанца, ні з іншими місцями на Апеннінах, Флегрейські поля не мали, утворюючи скоріше антипод названих природних красот (а в музиці, до речі, – північного «Чарівного озера» А. Лядова): це зовсім не ті «образи Італії»⁷, не ті неземної краси пейзажі, які осіли в нашій культурній пам'яті завдяки фільмам Бернардо Бертолуччі («Зникаюча краса») або – в іншому історичному контексті – у Франко Дзеффіреллі («Чай з Муссоліні»). Вже у другій половині ХХ століття знавець цих місць, Майкл Деш, писав: «На Флегрейських полях [...] немає навіть віддалено елізіанського, нічого від Сильвана⁸, взагалі нічого, що зеленіє. Поля є частиною кальдери вулкана, який є двійником Везувію, за кілька миль на схід. Більшість його зараз знаходиться під водою. Частина, досі доступна на суші, є безплідним плато, усипаним щебенем. Іноді з каміння виривається вогонь, а хмари сірчастого газу вилітають з вентиляційних отворів, що ведуть вгору з глибоких підземель. Коротше кажучи, поля – це пекло, і не дивно, що в грецьких та римських міфах вони асоціювалися з усілякими дивними казками» [14].

Висновки. Може скластися враження, що прогулянка цими природно-загазованими місцями не могла доставити хоч якихось радощів. Хоча хто знає: жага до пригод – річ часом важко вловима! Наприклад, на березі озера Аньяно, де розташовані термічні джерела, мандрівника могла вразити Собача печера, яка міцно увійшла до програми турів цими місцями і перетворилася тепер на традиційний атракціон. Свого часу тут побували Гете та Дюма. А Марк Твен залишив незабутній приклад антипафосного погляду на «високі» життєві явища у своєму легковажному (стосовно до величності локусу) творі «Простаки за кордоном»: «Хто тільки не писав про Гроттадель-Каньо та його отруйні випари, починаючи від Плінія та закінчуючи Смітом! Кожен турист, тримаючи собаку за

⁷Згадаймо відому книгу П. Муратова [7].

⁸*Сильван* (лат. «з лісів»); в римській міфології – дух лісових дерев та плантацій, покровитель дерев, полів та виноградників.

ноги, опускав її до підлоги, щоби перевірити властивості цієї печери. Собака околіє через півтори хвилини, курка миттево. Як правило, іноземці, які влаштовуються там на нічліг, не прокидаються, поки їх не гукнуть. Але й тоді вони теж не прокидаються. Іноземець, який ризикне заснути там, укладає безстроковий контракт. Я бажав побачити цю печеру. Я твердо вирішив взяти собаку і самому потримати її над підлогою, отруїти її трохи і засікти час, отруїти її ще й прикінчити. Ми дісталися печери близько трьох годин і негайно взялися до опиту. Але тут же зіткнулися з непередбаченою перешкодою: у нас не було собаки» [9, с. 281].

Взагалі ж у цієї печери погана слава. Незважаючи на це, вона пропонувалася як об'єкт туризму – ймовірно, екстремального. Так, Валарді рекомендував печеру до огляду, проте попереджав про «шкідливе для тварин повітря» і про отруйні випари, що походять від повного жаб озера Аньяно, оточеного пагорбами – стародавніми вулканами [18, р. 297]. Зауважимо, що це водоймище у всьому своєму нездоровому антуражі являло собою повну протилежність прозорим водам та цілющим повітрям іншого італійського озера – Комо, на берегах якого митці гостювали постійно.

...Від Поццуолі до кінцевого пункту цього маршруту, міста Байї, було рукою подати; коло замкнулося, і ми прийшли до того місця, з якого починали. І хто знає, чи не приходили митцям (скажімо, поблизу Неаполя, на руїнах Помпеї або саме у цій місцевості), думки про сьогодення і вічність на кшталт тієї: «Опис Помпеї, з її будинками, палацами, вулицями, театрами, лавками, публічними місцями, де так дивно зв'язується справжня хвилина, що вам належить, з тим часом, коли місто загинуло» [1, с. 33–34]. Хіба такі враження – не подарунок для справжнього митця?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анненков П. В. Письма из-за границы. *Анненков П. В. Парижские письма. Серия "Литературные памятники"*. М.: Наука, 1983.
2. Байи. *Энциклопедический словарь / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг]*,

И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона. Т. Па (1891): Ауто-Банки, с. 715.

3. Глинка М.И. Записки. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка. Т. 1 / Подг. А.С.Ляпунова. М: Музыка, 1977. С. 211–350.

4. Глинка М.И. Письмо С. Шевыреву 22 ноября 1831 года. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка. Т. II / Подг. А.С.Ляпунова и А.С. Розанов. М: Музыка, 1975. С. 38–39.

5. Глинка М.И. Советы В.П. Энгельгардту. Царское село, июль 1854 г. Полное собрание сочинений. Литературные произведения и переписка. М.: Музыка, 1977. С. 215–216.

6. Мортон, Генри. От Рима до Сицилии. Прогулки по Южной Италии. М.: Эксмо, 2008. 512 с.

7. Муратов П.П. Образы Италии. М.: ТЕРРА; Республика, 1999. 592 с.

8. Стендаль. Собрание сочинений в 15 томах. Т. 9. Рим, Неаполь и Флоренция. М.: Правда, 1959. 404 с.

9. Твен, Марк. Простаки за границей, или Путь новых паломников. М.: Альпина нон-фикшн, 2012. 582 с.

10. Тимченко-Быхун И.А. Фортепианные парафразы М.И. Глинки: стиливые процессы в контексте международных взаимодействий. Дис...канд. мистецтвознавства. К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського. 2007.

11. Baiae / Encyclopaedia Britannica, Ninth Edition, Vol.III. 1878. https://en.wikisource.org/wiki/Encyclop%C3%A6dia_Britannica,_Ninth_Edition/Bai%C3%A6 .

12. Baiae / Encyclopaedia Britannica. Vol. 3. 1911. /https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Baiae.

13. Baiae, historic site, Italy / Encyclopaedia Britannica <https://www.britannica.com/place/Baiae>.

14. Dash. Mike. The Unsolved Mystery of the Tunnels at Baiae. Did ancient priests fool visitors to a sulfurous subterranean stream that they had crossed the River Styx and entered Hades? // smithsonianmag.com October 1, 2012 /URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/the-unsolved-mystery-of-the-tunnels-at-baiae-56267963/>.

15. Handbook to the Mediterranean : Its Cities, Coasts, and Islands : for the Use of General Travellers and Yachtsmen. Part 2. London: J. Murray, 1892. https://books.google.com.ua/books/about/Handbook_to_the_Mediterranean_Its_Cities.html?id=4V14AAAAAMAAJ&redir_esc=y

16. Pistolesi, Erasmo. Guida metodica di Napoli e suoi contorni per vedere con nuovo metodo la città: adorno di pianta e vedute litografate ; volume unico. Napoli: G. Vara, 1845. 708 p.

17. The Legacy of Antiquity: New Perspectives in the Reception of the Classical World / Edited by Lenia Kounen. Part I: Perceptions of Antiquity through the Ages. Chapter One. The Crypta Neapolitana: Perception of a Roman Tunnel throughout. History Stefano D'Ovidio, p. 8–29. <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-5249-4-sample.pdf>

18. Vallardi, Giuseppe. Itinerario d'Italia o sia descrizione di CXXXVI viaggi per le strade piu frequentate sir per posta che altrimenti alle principali citta d'Italia. Milano: Presso Pietro e Giuseppe Vallardi, 1832. 356 p.

REFERENCES

1. Annenkov, (1983) P.V. Letters from abroad. *Annenkov P.V. Paris letters. Series "Literary Monuments"*. M.: Nauka, 1983.
2. Bayi. (1891) *Encyclopedic Dictionary / Ed. I. E. Andreevsky, K. K. Arsenyev, F. F. Petrushevsky; Ed. F. A. Brockhaus [Leipzig], I. A. Efron [St. Petersburg]. St. Petersburg: Semenovskaya Tipo-Lithography by I. A. Efron. T. IIA (1891):* Auto – Banks, p. 715.
3. Glinka, M.I. (1977) Notes. Complete works. Literary works and correspondence. T. I / Prep. A.S. Lyapunova. M: Muzyka. P. 211–350.
4. Glinka, M.I. (1975) Letter to S. Shevyrev November 22, 1831. *Complete Works. Literary works and correspondence. T. IIA / Prep. A.S. Lyapunova and A.S. Rozanov.* M: Muzyka. P.3 8–39.
5. Glinka, M.I. (1977) Advice to V.P. Engelhardt. Tsarskoe Selo, July 1854. *Complete Works. Literary works and correspondence. T. IIB: Letters 1854–1857. Letters to Glinka / Prep. A.S. Rozanov.* M.: Muzyka. Pp. 215–216.
6. Morton, Henry. (2008) From Rome to Sicily. Walks in Southern Italy. M.: Eksmo. 512 p.
7. Muratov, P.P. (1999) Images of Italy. M.: TERRA; Republic. 592 p.
8. Stendhal. (1959) Collected works in 15 volumes. T. 9. Rome, Naples and Florence. M.: Pravda. 404 p.
9. Twain, Mark. (2012) Simpletons Abroad, or the Path of New Pilgrims. M.: Alpina non-fiction. 582 p.
10. Timchenko-Bykhun, I.A. (2007) Piano paraphrases by M.I. Glinka: stylistic processes in the context of interethnic interactions. Dis... cand. mysticism. K.: NMAU im. P.I.Tchaikovsky.
11. Baiae (1878). *Encyclopædia Britannica, Ninth Edition, Vol.III.* URL: https://en.wikisource.org/wiki/Encyclop%C3%A6dia_Britannica,_Ninth_Edition/Bai%C3%A6 .
12. Baiae (1911). *Encyclopædia Britannica. Vol. 3.* URL: https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Baiae.
13. Baiae, historic site, Italy. URL: *Encyclopædia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Baiae>.
14. Dash, Mike. (2012) The Unsolved Mystery of the Tunnels at Baiae. Did ancient priests fool visitors to a sulfurous subterranean stream that they had crossed the River Styx and entered Hades? // *smithsonianmag.com* October 1, 2012. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/the-unsolved-mystery-of-the-tunnels-at-baiae-56267963/>.
15. Handbook to the Mediterranean : Its Cities, Coasts, and Islands : for the Use of General Travellers and Yachtsmen. Part 2. London: J. Murray, 1892. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Handbook_to_the_Mediterranean_Its_Cities.html?id=4VI4AAAAAMAAJ&redir_esc=y
16. Pistolesi, Erasmo. (1845) Guida metodica di Napoli e suoi contorni per vedere con nuovo metodo la citta: adorno di pianta e vedute litografate; volume unico. Napoli: G. Vara. 708 p.

17. *The Legacy of Antiquity: New Perspectives in the Reception of the Classical World* / Edited by Lenia Kounen. Part I: Perceptions of Antiquity through the Ages. Chapter One. The Crypta Neapolitana: Perception of a Roman Tunnel throughout. History Stefano D'Ovidio, p. 8–29. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-5249-4-sample.pdf>

18. Vallardi, Giuseppe (1832). *Itinerario d'Italia o sia descrizione di CXXXVI viaggi per le strade piu frequentate sir per posta che altrimenti alle principali citta d'Italia*. Milano: Presso Pietro e Giuseppe Vallardi. 356 p.